تحلیل محتوای کتاب مطالعات اجتماعی ششم ابتدایی بر حسب مؤلفه‌های مهارتهای اجتماعی

دکتر محسن خادمی*

دکتر مهدی محمدی**

رضا ناصری جهرمی***

سیروس منصوری****

چکیده

برنامه درسی مطالعات اجتماعی سال ششم ابتدایی، با توجه به رویکرد کلی برنامه درسی ملی مبنی بر فطرت‌گرایی و اهتمام به شکوفایی آن، سعی دارد زمینه‌های تربیت فردی و اجتماعی کودکان و نوجوانان را فراهم آورد. هدف این پژوهش، شناسایی مؤلفه‌های مهارتهای اجتماعی در کتاب مطالعات اجتماعی پایهٔ ششم ابتدایی است. این پژوهش از پژوهشهای ترکیبی است و در دو بخش کیفی و کمّی انجام گرفته است. در بخش کیفی، ابزار شناسایی مهارتهای اجتماعی با استفاده از روش مطالعه موردی کیفی تدوین شده است. در بخش کمّی، ابتدا با استفاده از روش تحلیل عامل تاییدی، اعتبار و پایایی ملاکها و شاخصهای شناسایی شده بررسی و برمبنای آن و با روش تحلیل محتوای کمّی، مهارتهای اجتماعی شمارش شده است. جامعهٔ آماری شامل همهٔ معلمان ابتدایی شهر شیراز و کتاب تعلیمات اجتماعی سال ششم ابتدایی در سال تحصیلی ۹۴- ۹۳ است. نتایج نشان داد که مهارتهای گروهی بیشترین فراوانی و مهارتهای ارتباطی کمترین فراوانی را دارند. همچنین بیشترین و کمترین ضریب اهمیت، به ترتیب به مهارتهای جرأت‌ورزی و مهارتهای ارتباطی مربوط بود. همچنین مشخص شد که پراکندگی مهارتهای اجتماعی در این کتاب یکسان نیست و بیشتر بر مهارتهای ارتباطی، مهارتهای پرورش حس همکاری و شناسایی ارزشهای جامعه تأکید شده است. لذا توجه به سایر مهارتهای اجتماعی ضروری است.

کلید واژگان: تحلیل محتوا، تعلیمات اجتماعی، مهارتهای اجتماعی

تاریخ دریافت: ۹۳/۱۲/۲۰ تاریخ پذیرش: ۹۴/۸/۳۰

* استادیار، عضو هیأت علمی دانشکده علوم تربیتی و روان شناسی دانشگاه شیراز، گروه مدیریت و برنامه‌ریزی آموزشی

** دانشیار، عضو هیأت علمی دانشکده علوم تربیتی و روان شناسی دانشگاه شیراز ، گروه مدیریت و برنامه‌ریزی آموزشی، (نویسنده مسئول) m48r52@gmail.com

*** دانشجوی دکتری مطالعات برنامه درسی دانشگاه شیراز، گروه مدیریت و برنامه‌ریزی آموزشی dr_rnaseri@hotmail.com

**** دانشجوی دکتری مطالعات برنامه درسی دانشگاه شیراز، گروه مدیریت و برنامه‌ریزی آموزشی smansoori06@gmail.com

[Downloaded from qjoe.ir on 2026-09-12]

[DOR: 20.1001.1.10174133.1395.32.2.6.4]

مقدمه و بیان مسئله

آموزش دوره ابتدایی در حکم مبنا و اصل همه آموزشها مطرح است و در واقع سنگ زیربنای ظام آموزشی به شمار می‌آید؛ از این‌رو توجه به این دوره از اهمیتی ویژه برخوردار است. یکی از دروسی که به طور مستقیم به آموزش مهارتهای اجتماعی ارتباط دارد، درس مطالعات اجتماعی است. این درس ابتدا در سال ۱۹۱۶ در کشور آمریکا با هدف آماده کردن افراد جوان به عنوان شهروندانی تأثیرگذار به وجود آمد و در سال ۱۹۲۱ مشروعیت قانونی یافت و موقعیت آن تثبیت شد. پس از تثبیت آن در برنامهٔ درسی آمریکا به تدریج به کشورهای اروپایی و انگلیسی زبان چون استرالیا و کانادا و سپس به سایر کشورهای جهان راه یافت(گوازی، ۱۳۸۷). در ایران نیز هر چند از سالها قبل درس مطالعات اجتماعی با عنوانهای گوناگون در برنامه‌های درسی وجود داشته است، اما پس از اصلاحات سال ۱۳۶۸، بحثهای مربوط به عنوان درس مطالعات اجتماعی از سال ۱۳۷۲ به بعد در دفتر برنامه‌ریزی و تألیف کتابهای درسی دوباره اوج گرفت و مؤلفان بر ضرورت یکپارچه کردن درسهای تاریخ، جغرافی و تعلیمات مدنی در دورهٔ ابتدایی تأکید کردند(محمودی، ۱۳۹۰).

همچنین بر اساس سند تحول بنیادین نظام تعلیم و تربیت رسمی و عمومی جمهوری اسلامی ایران که در سال ۱۳۹۰ به تصویب شورای عالی انقلاب فرهنگی رسید، تحولی اساسی در سال تحصیلی ۹۲- ۹۱ رخ داد و آن هم آغاز پایه ششم ابتدایی برای نخستین بار در طول نظام آموزشی کشور پس از پیروزی انقلاب اسلامی بود. برنامه درسی مطالعات اجتماعی سال ششم ابتدایی، با توجه به رویکرد کلی برنامه درسی ملی مبنی بر فطرت‌گرایی و اهتمام به شکوفایی آن، سعی دارد زمینه‌های تربیت فردی و اجتماعی کودکان و نوجوانان را فراهم آورد. از این روی، هدف غایی مطالعات اجتماعی تربیت افرادی مؤمن، مسئول، آگاه و توانمند در زندگی فردی و اجتماعی، پایبند به اخلاق و ارزشهای دینی و علاقه‌مند به ایران و هویت اسلامی- ایرانی است (سند تحول بنیادین نظام تعلیم و تربیت رسمی عمومی جمهوری اسلامی ایران، ۱۳۹۰).

صاحب‌نظران دربارهٔ مهارتهای اجتماعی تعاریفی متفاوت ارائه کرده‌اند. کارتلج و میلبرن[1] (۱۳۸۶) معتقدند که مهارتهای اجتماعی، رفتارهای انطباقی فراگرفته شده ای هستند که افراد را قادر می‌سازند تا با دیگران روابط متقابل داشته باشند، واکنشهای مثبت بروز دهند و از رفتارهایی که پیامدهای منفی دارند، اجتناب ورزند. به عبارت دیگر، مهارتهای اجتماعی، رفتارهایی مانند همکاری، مسئولیت پذیری، همدلی، دوست‌یابی و انتقادپذیری را شامل می‌شوند. الیس[2](۲۰۱۳)

1. Cartledge & Milburn
2. Ellis

[Downloaded from qjoe.ir on 2026-09-12]
[DOR: 20.1001.1.10174133.1395.32.2.6.4]

مهارتهای اجتماعی را مجموعه‌ای از رفتارهای معین و آموخته شده‌ای می‌داند که افراد در روابط میان- فردی، برای به دست آوردن تقویتهای محیطی یا حفظ آنها انجام می‌دهند. لذا می‌توان گفت مهارتهای اجتماعی یکی از عناصر اصلی اجتماعی شدن در تمام فرهنگها است. به طور کلی، مهارتهای اجتماعی به مهارتهایی گفته می‌شود که شالوده ارتباطات موفق و دوست‌یابی را تشکیل می‌دهند و شامل مؤلفه‌هایی مانند ارتباط غیرکلامی، همدلی با دیگران، بیان احساسات و عقاید، انتقادپذیری، ابراز وجود و جلب حمایت دیگران است(گرشام[1] و همکاران، ۲۰۰۶؛ رائو، بیدل و مِرای[2]، ۲۰۰۸).

مهارتهای اجتماعی بسیار متنوع اند و تقسیم‌بندی واحدی برای آنها وجود ندارد. نظریه‌پردازان، درباره تقسیم‌بندیهای مهارتهای اجتماعی دیدگاههای متفاوتی دارند(ماتسون، هس و ماهان[3]، ۲۰۱۳). لاک، کاساری و وود[4](۲۰۱۴) مهارتهای ارتباطی، مهارتهای هویت‌یابی و مهارتهای همکاری اجتماعی را برای دستیابی به مهارتهای اجتماعی در نظر گرفته اند. ماتسون و همکاران (۲۰۱۳) مهارتهای ارتباطی، مهارت نه‌گفتن، مهارت قدردانی از دیگران و مهارتهای مقابله‌ای را نیز در مهارتهای اجتماعی مؤثر می‌دانند. فتحی(۱۳۷۸) در تحقیق خود مهارتهای اجتماعی را در پنج گروه مهارتهای گروهی، ارتباطی، استفاده از خدمات اجتماعی، جلب حمایت دیگران و شناسایی ارزشهای جامعه طبقه‌بندی نموده است. فاتحی زاده و فتحی(۱۳۸۰) مهارتهای اجتماعی را به مهارتهای ارتباطی، مهارت درک ارزشهای اجتماعی، مهارت خود-گردانی و مهارت مقابله‌ای تقسیم نموده‌اند. دهقانی(۱۳۸۸) و حسینی نسب و دهقانی(۱۳۸۷)، مهارتهای اجتماعی را به مهارتهای ارتباطی، مهارتهای جرأت‌ورزی، مهارتهای پرورش حس همکاری، مهارتهای خود-گردانی، مهارتهای درک اجتماعی، مهارتهای آشنایی با قوانین اجتماعی و مهارتهای مقابله‌ای تقسیم کرده‌اند.

پژوهشهای گوناگونی نیز در زمینه مهارتهای اجتماعی موجود در کتابهای درسی انجام شده است. دهقانی و امین خندقی(۱۳۹۰) در پژوهش خود، پس از آسیب‌شناسی طراحی برنامه‌درسی تربیت اجتماعی، نتیجه گرفتند که برای طراحی یک الگوی مناسب برنامه‌درسی و تعیین رویکرد ارزشی مناسب باید منشأ اساسی کار از محیط فرهنگی، فکری، اجتماعی، تاریخی و بومی هر کشور آغاز شود. در پژوهش دیگری مشخص شد که میزان مهارتهای اجتماعی در کتابهای تعلیمات اجتماعی مجموعاً در حد متوسط و متوسط به پایین بوده و تعداد و درصد مقوله‌های اجتماعی در

1. Gresham
2. Rao, Beidel & Murray
3. Matson, Hess & Mahan
4. Locke, Kasari & Wood

[Downloaded from qjoe.ir on 2026-09-12]
[DOR: 20.1001.1.10174133.1395.32.2.6.4]

کتاب پایه سوم ابتدایی بیشتر از پایه چهارم و در کتاب چهارم بیشتر از کتاب پایه پنجم است (دهقانی، ۱۳۸۸). اسلامی و همکارانش(۱۳۸۷) نتیجه گرفتند که کتابهای درسی تعلیمات اجتماعی، از نظر ایجاد و پرورش مهارتهای ارتباطی و اجتماعی بسیار غنی و قوی بوده و زمینه لازم را برای رشد اجتماعی و ارتباطی دانش‌آموزان فراهم کرده است. حسینی نسب و دهقانی(۱۳۸۷) نیز نتیجه گرفتند که توالی و مداومت، که از اصول سازماندهی محتوا در زمینه مهارتهای اجتماعی است در کتب تعلیمات اجتماعی رعایت شده است. برخی پژوهشگران دیگر نیز به نقد وضعیت مهارتهای اجتماعی در برنامه‌درسی ایران پرداخته‌اند. پژوهش نصر و همکاران(۱۳۸۳) نشان می‌دهد که کتابهای درسی عمومی دوره متوسطه به برخی مقوله‌ها و مهارتهای اجتماعی توجهی کافی داشته ولی برخی از مقولات را نیز نادیده گرفته است. به عنوان مثال، برخی مهارتهای اجتماعی مانند مهارتهای ارتباطی، درک ارزشهای اجتماعی و خود-گردانی دارای وضعیت مناسب هستند، اما مهارتهایی مانند درک و اصلاح باورهای غلط، مهارت جرأت‌ورزی و مسئولیت‌پذیری مورد غفلت واقع شده است. این در حالی است که مهارتهایی همچون شغل‌یابی و آشنایی با قوانین اجتماعی نیز به کلی نادیده گرفته شده‌اند. نتایج پژوهش قاسمی و مجیدی پرست(۱۳۹۳) نشان می‌دهد که در درس تعلیمات اجتماعی پایه اول راهنمایی به مهارت جرأت‌ورزی و نه گفتن اصلاً توجهی نشده و این مهارت اجتماعی برای دانش آموز تبیین نشده است، در حالی که به برخی از مقولات مهارت اجتماعی مانند خود- گردانی توجه نسبتاً کافی شده است.

با توجه به نکات بالا و با در نظر گرفتن اینکه کتاب مطالعات اجتماعی پایه ششم، کتاب جدیدی است که تاکنون مورد بررسی قرار نگرفته است، این پژوهش در پی آن است که با تحلیل محتوای مهارتهای اجتماعی و شناسایی مؤلفه‌های آن به نقد و بررسی این کتاب بپردازد.

روش‌شناسی

این پژوهش از پژوهشهای ترکیبی[1] است که در دو مرحله کیفی و کمّی اجرا شده است. در گام اول، با استفاده از مدل کرسول و پلانو کلارک[2] (۲۰۱۱) سؤالات بخش کیفی مطرح و مورد اجرا قرار گرفت. در گام دوم، بر اساس نتایج حاصل از بخش قبل، سؤالات بخش کمّی مطرح و به اجرا درآمد. سپس، داده‌های هر بخش به‌طور جداگانه تجزیه و تحلیل و در پایان با یکدیگر ترکیب شدند. توضیح بیشتر در مورد هر بخش ضروری است:

1. Mixed Methods
2. Creswell & Plano Clark

[Downloaded from qjoe.ir on 2026-09-12]

[DOR: 20.1001.1.10174133.1395.32.2.6.4]

بخش کیفی

این بخش با طرح این سؤال که «ابزار شناسایی مهارتهای اجتماعی دارای چه ملاک و شاخصهایی است» آغاز شد. با توجه به سؤال مطرح شده، روش تحقیق در این بخش، مطالعه موردی از نوع کیفی[1] است. به منظور گردآوری داده‌های کیفی، روش هدفمند و تکنیک اشباع نظری[2] به کار رفت. بنابراین، پژوهشگر، مشارکت‌کنندگان را از افرادی انتخاب کرد که برای مطالعه موردنظر مناسب بودند. این روش معمولاً زمانی به کار می‌رود که شمار افراد برخوردار از ویژگی و شرایط لازم در زمینه مورد مطالعه محدود باشد. ابتدا فهرستی از متخصصان و صاحب‌نظران حوزه آموزش دبستان و معلمان باتجربه دوره ابتدایی شهر شیراز تهیه شد. انتخاب افراد نمونه تا جایی ادامه یافت که مصاحبه با افراد جدید، اطلاعاتی تازه‌تر را در اختیار محقق قرار نداد و یافته‌ها تکرار پیدا کردند. این امر در نمونه ۳۰ ام این پژوهش، محقق گردید. ابزار گردآوری داده‌ها در بخش کیفی، مصاحبه از نوع نیمه ساختمند بود. سؤالات زیر در مصاحبه به عنوان سؤالات اصلی مطرح شد:

- به نظر شما مهارتهای اجتماعی متأثر از چه عواملی هستند؟
- چه عواملی موجب تقویت یا تضعیف مهارتهای اجتماعی می‌شوند؟

همچنین با توجه به ماهیت نیمه ساختمند مصاحبه و به‌منظور روشن‌تر شدن مفاهیم موردنظر پاسخ‌دهندگان، امکان طرح سؤالات دیگری نیز وجود داشت. در پایان هر مصاحبه از مصاحبه‌شوندگان درخواست شد که چنانچه مطلب دیگری برای طرح دارند، مطرح کنند.

بخش کمّی

بر اساس نتایج مرحله کیفی، این بخش با طرح دو سؤال آغاز شد:

۱) اعتبار و پایایی ملاک و شاخصهای ابزار شناسایی مهارتهای اجتماعی به چه میزان است؟

۲) مهارتهای اجتماعی در کتاب تعلیمات اجتماعی سال ششم ابتدایی با استفاده از این چارچوب چه تعداد هستند؟

بر اساس دو سؤال فوق، این بخش در دو مرحله و با به‌کارگیری روشهای تحلیل عامل و تحلیل محتوای کمّی[3] انجام شد. جامعه آماری به منظور بررسی اعتبار و پایایی ملاکها و شاخصهای شناسایی شده، شامل همهٔ معلمان مدارس ابتدایی شهر شیراز در سال ۹۳ بود که در مجموع ۳۴۷۰

1. Qualitative case study
2. Theoretical saturation
3. Quantitative content analysis

[Downloaded from qjoe.ir on 2026-09-12]

[DOR: 20.1001.1.10174133.1395.32.2.6.4]

نفر بودند. سپس با استفاده از جدول کرجسی و مورگان ۳۴۶ نفر به عنوان نمونه انتخاب شدند. جامعهٔ آماری مورد تحلیل محتوای کمی، شامل کتاب تعلیمات اجتماعی سال ششم دوره ابتدایی در سال تحصیلی ۹۴- ۹۳ است. این کتاب دارای ۱۲ فصل، مشتمل بر ۸ صفحه ابتدایی، ۱۱۶ صفحه درسی و ۲۹ صفحه کاربرگه‌های فعالیت است که در انتهای فصول آورده شده است. جدول شماره یک محتوای فصول این کتاب را نشان می‌دهد:

جدول ۱. اطلاعات فصول کتاب

عناوین	تعداد صفحات	تعداد عکسها	تعداد فعالیتها
اطلاعات کتابشناختی، سخنی با معلمان و فهرست	۸	---	---
فصل اول- دوستان ما	۸	۱۴	۷
فصل دوم- تصمیم‌گیری	۸	۸	۷
فصل سوم- کشاورزی در ایران	۱۰	۲۹	۱۳
فصل چهارم- ایران و منابع انرژی	۱۰	۲۴	۱۰
فصل پنجم- شکوفایی علوم و فنون پس از ظهور اسلام	۱۲	۲۰	۸
فصل ششم- سفری به اصفهان	۱۰	۱۸	۸
فصل هفتم- اوقات فراغت	۱۰	۲۱	۱۴
فصل هشتم- پوشاک ما	۱۰	۳۳	۱۲
فصل نهم- دریاهای ایران	۱۰	۲۷	۱۳
فصل دهم- ایران و همسایگان	۱۰	۳۱	۶
فصل یازدهم- ایستادگی در برابر بیگانگان	۸	۲۴	۹
فصل دوازدهم- آزادی خرمشهر	۱۰	۱۸	۱۱
کاربرگه‌های فعالیت	۲۹	---	---

روش تجزیه و تحلیل داده‌ها

تجزیه و تحلیل داده‌های کیفی با استفاده از روش تحلیل مضمون[1] و تجزیه و تحلیل داده‌های کمّی با استفاده از روشهای تحلیل عامل تائیدی و تکنیک آنتروپی شانون[2] انجام گرفت.

یافته‌ها

۱) ابزار شناسایی مهارتهای اجتماعی دارای چه ملاکها و شاخصهایی است؟

برای پاسخ به این سؤال، از روش تحلیل مضمون استفاده شده است. بر این اساس ابتدا متن مصاحبه از نوار ضبط شده از جلسهٔ مصاحبه پیاده‌سازی شده و سپس با استفاده از یادداشتهای تهیه شده در جلسات مصاحبه تکمیل شده است. آنگاه با مطالعهٔ دقیق این متون، ابتدا برای هر یک از مصاحبه‌های تهیه شده همهٔ ایده‌های مستقل در قالب مضامین اصلی مانند «مهارتهای جرأت‌ورزی»

1. Thematic analysis
2. Shannon Entropy Technique

[Downloaded from qjoe.ir on 2026-09-12]
[DOR: 20.1001.1.10174133.1395.32.2.6.4]

و مضامین فرعی مانند «مهارت بیان احساسات و عقاید» شناسایی شدند و سپس به هر کدام یک کد اختصاص داده شد. این کار برای هر یک از مصاحبه‌ها انجام شد و در صورت وجود بخشهایی با مضامین مشابه در متن مصاحبه‌های قبلی، از همان کدهای قبلی اختصاص داده شده به عنوان نشانگر آنها استفاده شد. آنگاه بر اساس مضامین اصلی شناسایی شده در کل پژوهش، دسته‌بندی کلی‌تر انجام شد که منجر به شناسایی مضمون فراگیر «مهارتهای اجتماعی» گردید. در پایان فرآیند تحلیل، مضامین اصلی و فرعی به شرح جدول شماره ۲ مشخص شدند.

جدول ۲. مضامین اصلی و فرعی

مضمون فراگیر	مضامین اصلی	مضامین فرعی	منابع
مهارتهای اجتماعی	مهارتهای ارتباطی	مهارت شنود مؤثر	بارتون[1] (۱۹۹۰) و وود[2] (۲۰۰۰) به نقل از تقی‌پور و همکاران (۱۳۹۰)
		مهارت کلامی	(سانسوستی[3]، ۲۰۱۰)، بارتون (۱۹۹۰)، وایت[4] و همکاران (۲۰۰۷)، کروبی (۱۳۸۸)، فرهنگی (۱۳۹۲)
		مهارت بازخورد	بارتون (۱۹۹۰)، چانت[5] و همکاران (۲۰۰۲)، رضاییان (۱۳۸۹)
	مهارتهای گروهی	مهارت دوست‌یابی	کارتلج و میلبرن (۱۳۸۶)، فخیمی (۱۳۹۲)، اولمن (۱۳۹۲)، سلمان و شولتز[6] (۱۹۹۰)
		مهارت سازشی	ایوانز[7] (۱۹۹۱)، منگرولکار[8] و همکاران (۲۰۰۱)، لوکاسون[9] (۲۰۰۲)، گرشام و همکاران (۲۰۰۶)، مک‌کینون[10] (۲۰۱۳)
		مهارت کارگروهی	هایس[11] (۱۹۹۷)، مکین‌تایر و سالاس[12] (۱۹۹۵)، استات[13] و همکاران (۱۹۹۶)، مولینز[14] (۲۰۰۲)، مورگسون، رایدر و کامپیون[15] (۲۰۰۵)، وست[16] (۲۰۱۱)
	مهارتهای جرأت‌ورزی	مهارت نه‌گفتن	فاتحی‌زاده و فتحی (۱۳۸۰)، اسدی و همکاران (۱۳۸۸)، بامیستر[17] (۲۰۰۰)، رایت و بنت[18] (۲۰۰۸)، لوپز[19] و همکاران (۲۰۱۲)

1. Barton
2. Wood
3. Sansosti
4. White
5. Chant
6. Selman & Schultz
7. Evans
8. Mangrulkar
9. Luckasson
10. McKinnon
11. Hayes
12. Mclntyre & Salas
13. Stout
14. Mullins
15. Morgeson, Reider & Campion
16. West
17. Baumeister
18. Wright & Bennett
19. Lopes

[Downloaded from qjoe.ir on 2026-09-12]
[DOR: 20.1001.1.10174133.1395.32.2.6.4]

مضمون فراگیر	مضامین اصلی	مضامین فرعی	منابع
		مهارت انتقادپذیری	آلن و هچ[1] (۲۰۰۴)، رائو و همکاران (۲۰۰۸)، انیماساهون و اولادنی[2] (۲۰۱۲)، لی و چیفچی[3] (۲۰۱۴)
		مهارت بیان احساسات و عقاید	لنگ و جاکوبوسکی[4] (۲۰۰۰) به نقل از هرمزی نژاد، شهنی ییلاق و نجاریان (۱۳۷۹)، انیماساهون و اولادنی (۲۰۱۲)، رائو و همکاران (۲۰۰۸)، لی و چیفچی (۲۰۱۲)
		مهارت دلیل آوردن	لنگ و جاکوبوسکی (۲۰۰۰) به نقل از هرمزی نژاد و همکاران(۱۳۷۹)، ماتسون و همکاران (۲۰۱۳)، فاتحی‌زاده و فتحی (۱۳۸۰)

در مرحله بعد، به منظور دستیابی به صحت و اعتبار مطالعه، معیار اعتبارپذیری[5] مورد توجه و استفاده قرار گرفت(لینکلن و گوبا[6]، ۱۹۸۵). به این مهم با تأکید بر انتخاب بستر مناسب، همسوسازی[7] داده‌های حاصل از نتایج مصاحبه، تحقیقات انجام شده در حوزه مهارتهای اجتماعی و نظرات آگاهی‌دهندگان کلیدی و همچنین مشارکت و تعامل نزدیک و مستمر و درگیر کردن مشارکت کنندگان در امر تفسیر، مراجعه مجدد به آنان و نیز مشخص کردن هرچه واضح‌تر مراحل و چگونگی فرآیندها به منظور سهولت در بررسی و درک آن از سوی دیگران پرداخته شده است تا از اعتبار و صحت مطالعه، هر چه بیشتر اطمینان حاصل گردد.

۲) اعتبار و پایایی ملاک و شاخصهای ابزار شناسایی مهارتهای اجتماعی به چه میزان است؟

پرسشنامه بر مبنای ملاکها و شاخصهای شناسایی شده تهیه شد. این پرسشنامه شامل ۳ بعد و ۱۰ سؤال بود که سؤالات ۱ تا ۳ مهارتهای ارتباطی، ۴ تا ۶ مهارتهای گروهی و ۷ تا ۱۰ مهارتهای جرأت‌ورزی را مورد ارزیابی قرار داده است. سؤالات این پرسشنامه براساس مقیاس پنج درجه‌ای لیکرت به صورت خیلی کم (۱)، کم (۲)، متوسط (۳)، زیاد (۴) و خیلی زیاد (۵) نمره دهی شدند. با مراجعه به معلمان، توضیحات لازم دربارهٔ هدف پژوهش و چگونگی تکمیل پرسشنامه‌ها به افراد نمونه ارائه و سپس اقدام به توزیع پرسشنامه‌ها شد. روایی ابزار نیز با استفاده از تحلیل عاملی (تعیین بار عاملی متغیرهای آشکار مهارت شنود مؤثر، مهارت کلامی و مهارت بازخورد در تبیین

1. Allen & Hecht
2. Animasahun & Oladeni
3. Lee & Ciftci
4. Lange & Jakubowski
5. Credibility
6. Lincoln & Guba
7. Triangulation

[Downloaded from qjoe.ir on 2026-09-12]
[DOR: 20.1001.1.10174133.1395.32.2.6.4]

متغیر پنهان مهارتهای ارتباطی- تعیین بار عاملی متغیرهای آشکار مهارت دوست‌یابی، مهارت سازشی و مهارت کار گروهی در تبیین متغیر پنهان مهارتهای گروهی و تعیین بار عاملی متغیرهای آشکار مهارت نه گفتن، مهارت انتقادپذیری، مهارت بیان احساسات و عقاید و مهارت دلیل‌آوردن در تبیین متغیر پنهان مهارتهای جرأت‌ورزی) محاسبه شد. نتایج تحلیل عاملی نشان داد که:

الف) مهارت شنود مؤثر دارای بار عاملی ۰/۸۰، مهارت کلامی دارای بار عاملی ۰/۵۹ و مهارت بازخورد دارای بار عاملی ۰/۴۸ با مهارتهای ارتباطی هستند و همگی در سطح ۰/۰۰۰۱ معنادارند؛ لذا سه مهارت برای اندازه‌گیری مهارتهای ارتباطی مناسب تشخیص داده شدند.

ب) مهارت دوست‌یابی دارای بار عاملی ۰/۷۷، مهارت سازشی دارای بار عاملی ۰/۶۱ و مهارت کارگروهی دارای بار عاملی ۰/۴۴ با مهارتهای گروهی هستند و همگی در سطح ۰/۰۰۰۱ معنادارند؛ لذا سه مهارت برای اندازه‌گیری مهارتهای گروهی مناسب تشخیص داده شدند.

ج) مهارت نه گفتن دارای بار عاملی ۰/۶۱، مهارت انتقادپذیری دارای بار عاملی ۰/۵۳، مهارت بیان احساسات و عقاید دارای بار عاملی۰/۴۰ و مهارت دلیل آوردن دارای بار عاملی ۰/۷۹ با مهارتهای جرأت‌ورزی هستند و همگی در سطح ۰/۰۰۰۱ معنادارند؛ لذا چهار مهارت برای اندازه‌گیری مهارتهای جرأت‌ورزی مناسب تشخیص داده شدند. نتیجه اینکه ۱۰ مهارت برای اندازه‌گیری مدل مناسب هستند. جدول شماره ۳، بار عاملی و خطای معیار برآورد شده هر یک از مهارتها را نشان می‌دهد.

جدول ۳. بار عاملی و خطای معیار برآورد هر یک از مهارتها

مهارت	بارعاملی	خطای معیار برآورد شده
مهارت شنود مؤثر	۰/۸۰	۰/۳۶
مهارت کلامی	۰/۵۹	۰/۶۵
مهارت بازخورد	۰/۴۸	۰/۷۷
مهارت دوست‌یابی	۰/۷۷	۰/۴۱
مهارت سازشی	۰/۶۱	۰/۶۳
مهارت کار گروهی	۰/۴۴	۰/۸۱
مهارت نه‌گفتن	۰/۶۱	۰/۶۳
مهارت انتقادپذیری	۰/۵۳	۰/۷۲
مهارت بیان احساسات و عقاید	۰/۴۰	۰/۸۴
مهارت دلیل آوردن	۰/۷۹	۰/۳۸

[Downloaded from qjoe.ir on 2026-09-12]

[DOR: 20.1001.1.10174133.1395.32.2.6.4]

شاخصهای ریشه خطای میانگین مجذورات تقریبی[۱]، ریشه میانگین مجذورات باقیمانده[۲]، شاخص نیکویی برازش[۳]، شاخص تعدیل شده نیکویی برازش[۴]، شاخص نرم‌شده برازندگی[۵]، شاخص نرم نشده برازندگی[۶]، شاخص برازندگی فزاینده[۷] و شاخص برازندگی تطبیقی[۸] به عنوان ملاکهای انطباق الگو با داده‌های مشاهده شده بسیار مطلوب است که نتایج آن در جدول شماره ۴ گزارش شده است.

جدول ۴. شاخصهای نیکویی برازش مدل

شاخص	مقدار به‌دست آمده
RMSEA	۰/۰۵۶
RMSR	۰/۰۴۲
GFI	۰/۹۱
AGFI	۰/۸۸
NFI	۰/۹۵
NNFI	۰/۹۰
IFF	۰/۸۸
CFI	۰/۹۳

با استفاده از روش آلفای کرونباخ، پایایی ابزار در کل ۰/۸۰ و برای هر یک از ملاکها به صورت مهارتهای ارتباطی ۰/۸۲، مهارتهای گروهی ۰/۷۸ و مهارتهای جرأت‌ورزی ۰/۷۹ محاسبه شد.

۳) مهارتهای اجتماعی در کتاب تعلیمات اجتماعی سال ششم ابتدایی با استفاده از این ابزار به چه تعداد هستند؟

در این بخش، بر اساس چارچوب شناسایی شده در مرحله کیفی، مهارتهای اجتماعی از کتاب تعلیمات اجتماعی سال ششم دوره ابتدایی شمارش شدند. تحلیل کتاب بر اساس فصول دوازده‌گانه (۱۱۶ صفحه) بر اساس متن و تصاویر انجام شده است. در تحلیل متن نیز، فعالیتهای ارائه شده در هر درس و پرسش پایانی هر فصل مورد تحلیل قرار گرفته اند. داده موردنظر در پژوهش حاضر، جمله و تصویر است. برای تشخیص عناصر هر طبقه، کل محتوا مورد مطالعهٔ دقیق قرار می‌گیرد. ذکر نکات زیر لازم است:

1. Root Mean Square Error of Approximation (RMSEA)
2. Root Mean Square Residual (RMSR)
3. Goodness of Fit Index (GFI)
4. Adjusted Goodness of Fit Index (AGFI)
5. Normed Fit Index (NFI)
6. Non-Normed Fit Index (NNFI)
7. Incremental Fit Index (IFF)
8. Comparative Fit Index (CFI)

[Downloaded from qjoe.ir on 2026-09-12]
[DOR: 20.1001.1.10174133.1395.32.2.6.4]

- عناوین دروس، موردی در یکی از طبقات شمارش شده‌اند، برای مثال: «فصل اول- دوستان ما» در طبقه مهارتهای گروهی شمارش شده است.
- مواردی که می‌توانست در دو طبقه به‌کار رود، در هر دو طبقه شمارش شده است، برای مثال: «تصویر سه پسر بچه که دستان خود را دور گردن یکدیگر حلقه زده‌اند و با چشمانشان به یکدیگر می‌نگرند- اولین تصویر فصل یک»، در هر دو طبقه مهارتهای ارتباطی و مهارتهای گروهی شمارش شده است. اما مواردی که تأکید خاص و بیشتر بر یک طبقه داشتند، اما به صورت ضعیف‌تر طبقه دیگر را هم شامل می‌شدند، در طبقه قوی‌تر شمارش شده‌اند.
- در برخی از فعالیتهای دروس، سؤالها به‌گونه‌ای مطرح شده‌اند که نیاز به ارائه دلیل از سوی دانش‌آموز باشد. این سؤالها در طبقه مهارتهای جرأت ورزی شمارش شده‌اند. برای مثال: «اگر قرار باشد کشاورزی کنید، دوست دارید چه محصولی بکارید؟ چرا؟- فعالیت هشت، درس شش»
- تصاویری که نشان‌دهنده انجام کاری به صورت گروهی بود مانند «نماز مدافعان خرمشهر در حومه دارالخوین- درس بیست و چهار» یا تصاویری که نیاز به با هم بودن دارد مانند «تصویر عملیات بیت‌المقدس- درس بیست و چهار» اما درس آن مربوط به مشارکت نبوده، در مهارتهای گروهی گنجانده شده است.

دو نفر از پژوهشگران، به صورت جداگانه هر یک از جملات و تصاویر را با معیار توصیف، تعیین و شمارش نمودند. همچنین برای جلوگیری از سوگیری و اطمینان بیشتر، ۲۰ درصد از کل کتاب (۲۵ صفحه) به صورت تصادفی مشخص و همراه با تعریف عملیاتی هر مؤلفه، به محقق سوم داده شد تا مجدداً کتاب را مورد تحلیل قرار دهد. در نهایت هر سه نفر در تعداد مؤلفه‌ها با یکدیگر توافق نمودند.

مجموع فراوانیهای مشاهده شده از سوی سه تحلیلگر، در مهارتهای ارتباطی ۱۳۴ مورد، مهارتهای گروهی ۴۷۱ مورد و مهارتهای جرأت‌ورزی ۱۷۸ مورد بوده است. درجه اهمیت هر یک از مهارتها نیز با تکنیک آنتروپی شانون محاسبه شده که نتایج آن در جدول شماره ۵ نشان داده شده است.

[Downloaded from qjoe.ir on 2026-09-12]

[DOR: 20.1001.1.10174133.1395.32.2.6.4]

جدول ۵. فراوانی، بار اطلاعاتی و ضریب اهمیت هر مهارت

	فراوانی (F_{ij})	فراوانی بهنجار شده (P_{ij})	بار اطلاعاتی (E_j)	درجه اهمیت (W_j)
مهارتهای ارتباطی	۱۳۴	۰/۳۵	۰/۹۳	۰/۳۳
مهارتهای گروهی	۴۷۱	۰/۳۲	۰/۹۷	۰/۳۴
مهارتهای جرأت ورزی	۱۷۸	۰/۳۳	۰/۹۸	۰/۳۱

بنابراین، از میان سه نوع مهارتی که بر اساس آنها به تحلیل محتوای مهارتهای اجتماعی در ۱۱۶ صفحه از کتاب مطالعات اجتماعی ششم دبستان پرداخته شده، بالاترین ضریب اهمیت مربوط به مهارتهای گروهی (۰/۳۴) و کمترین ضریب اهمیت مربوط به مهارتهای جرأت‌ورزی (۰/۳۱) بوده است.

بحث و نتیجه‌گیری

آموزش مهارتهای اجتماعی یکی از آموزشهای مناسبی است که به همهٔ دانش آموزان در زمینه کفایت شخصی و اجتماعی کمک می‌کند. همچنین آموزش این مهارتها برای رشد در زمینه مهارتهای شخصی، مهارتهای زندگی و سازگاری اجتماعی ضرورتی اجتناب ناپذیر است (مارکوئز[1] و همکاران، ۲۰۱۴). از جمله مزایای اصلی آموزش مهارتهای اجتماعی، می‌توان به برقراری رابطه دوستانه و حفظ رابطه موجود اشاره نمود. دانش‌آموزی که مهارتهای اجتماعی لازم را کسب نموده توانایی مواجهه با رفتارهای غیر منطقی دیگران را داشته است و نقشی مؤثر در اجتناب و پیشگیری از پاسخهای منفی به دیگران ایفا خواهد کرد(کابالو[2] و همکاران، ۲۰۱۴). همینطور میان کلیه مهارتهای اجتماعی که پیدایش یک ارتباط اجتماعی را تسهیل می‌کنند وجه مشترکی وجود دارد. به‌طوری که این مهارتها، جذابیت اجتماعی را افزایش می‌دهند. چنین رفتارهایی نه تنها دریچه‌ای به سوی ارتباطات تقویت کننده می‌گشایند، بلکه این احتمال را که دیگران از هر فرصت برای ارتباط با چنین افرادی استفاده کنند، افزایش می‌دهند. آموزش مهارتهای اجتماعی جنبه ای مهم از مدرسه کارآمد است و در تسهیل یادگیری دانش‌آموزان نقشی بسزا دارد. این نوع آموزشها به همراه محیط آموزشی حمایت‌کننده سبب می‌شود تا دانش‌آموزان در حوزه تحصیلی توانمند شوند و موفقیتهای بسیار کسب کنند. با ارزیابی و آموزش این نوع مهارتها می‌توان درضمن آموزش مفاهیم تحصیلی، به بعد پرورش درونی و در نهایت آموزش و پرورش پرداخت و شهروندانی رشد یافته در ابعاد گوناگون تربیت کرد.

1. Marquez
2. Caballo

[Downloaded from qjoe.ir on 2026-09-12]
[DOR: 20.1001.1.10174133.1395.32.2.6.4]

این پژوهش با هدف شناسایی مؤلفه‌های مهارت اجتماعی در کتاب مطالعات اجتماعی ششم ابتدایی انجام شد. در شروع انجام دادن این پژوهش مشخص شد که ابزار شناسایی مهارتهای ارتباطی به‌طور کلی دارای سه ملاک شامل مهارتهای ارتباطی، گروهی و جرأت‌ورزی و ده شاخص شامل مهارتهای شنود مؤثر، کلامی، بازخورد، دوست‌یابی، سازشی، کارگروهی، نه گفتن، انتقادپذیری، بیان احساسات و عقاید و دلیل آوردن است که همه ملاکها و شاخصها از اعتبار و پایایی مطلوب نیز برخوردارند. همچنین مشخص شد که مؤلفه‌های اجتماعی در مجموع، ۲۶۲ مورد از مجموع جملات و تصاویر به‌کار رفته در کتاب مطالعات اجتماعی ششم ابتدایی را شامل شده‌اند. به عبارت دیگر، در این کتاب، ۴۷۱ مورد به مهارتهای گروهی، ۱۳۴ مورد به مهارتهای ارتباطی و ۱۷۸ مورد به مهارتهای جرأت‌ورزی اختصاص یافته است. لذا می‌توان گفت، بیشترین توجه به مهارتهای گروهی و کمترین توجه به مهارتهای جرأت‌ورزی و ارتباطی بوده است. این یافته با نتایج پژوهشهای اسلامی و همکاران(۱۳۸۷)، دهقانی(۱۳۸۸) و دهقانی و امین خندقی(۱۳۹۰) و قاسمی و مجیدی پرست(۱۳۹۳) همسوست. در تبیین این یافته می‌توان گفت که در کتاب درسی مورد نظر به مهارتهای گروهی دانش‌آموز توجه کافی شده است. نتایج تحقیق حاضر با تحقیق قاسمی و مجیدی پرست(۱۳۹۳) در زمینهٔ مورد توجه قرار گرفتن مهارتهای گروهی و خود-گردانی در برنامه درسی و تحقیق نصر و همکاران(۱۳۸۳) مبنی بر توجه کافی کتابهای عمومی دوره متوسطه بر برخی از مهارتهای اجتماعی همخوانی دارد. علاوه بر این، نتایج تحقیق نشان داد که در کتابهای درسی توجه کمی به مهارتهای جرأت‌ورزی شده است. نتایج این بخش از پژوهش نیز با تحقیق نصر و همکاران(۱۳۸۳) مبنی بر توجه ناچیز به مهارت جرأت‌ورزی در کتابهای عمومی متوسطه و تحقیق دهقانی(۱۳۸۸) مبنی بر کم توجهی و توجه نامتعادل به مهارتهای اجتماعی در کتابهای دوره ابتدایی و همچنین تحقیق قاسمی و مجیدی پرست(۱۳۹۳) مبنی بر بی‌توجهی کتاب تعلیمات اجتماعی اول راهنمایی به مهارت نه‌گفتن و جرأت‌ورزی و تحقیق دهقانی(۱۳۸۸) همخوانی دارد.

اگر چه به نظر می‌رسد کتاب مطالعات اجتماعی به مؤلفه‌های مهارتهای اجتماعی درحد قابل قبولی توجه نموده است، - زیرا درسهایی را عیناً به آموزش مهارتهای اجتماعی، مانند درس "دوستی"، صفحات ۱۴-۱۰ و درس "آداب دوستی"، صفحات ۲۴-۱۴ اختصاص داده است. همچنین در دروس دیگر نیز به صورت غیر مستقیم، یکی از اهداف خود را مهارتهای اجتماعی در نظر گرفته‌اند - اما واقعیت آشکار در تحلیلهای موجود، حاکی از آن است که در موارد فوق، بیشتر به دوست‌یابی و مهارتهای گروهی توجه شده در حالی که از یک‌سو به مضرات گروهها، ادغام

[Downloaded from qjoe.ir on 2026-09-12]

[DOR: 20.1001.1.10174133.1395.32.2.6.4]

شدن در گروه بدون توجه به جوانب آن، مؤلفه‌هایی چون نه گفتن، انتقاد از رفتارهای نامناسب دوستان و مواردی از این دست به عنوان مهارتهای جرأت‌ورزی و از سوی دیگر به سایر مهارتهای ارتباطی(مثل شنود مؤثر و مهارتهای کلامی و غیر کلامی) کمتر توجه شده است. این یافته با سایر پژوهشهای انجام گرفته در این مورد همسوست(نصر و همکاران، ۱۳۸۳؛ دهقانی، ۱۳۸۸؛ قاسمی و مجیدی نوع پرست، ۱۳۹۳). با این حال به نظر می‌رسد که مشکل کم توجهی به مهارتهای جرأت‌ورزی از جمله تفکر انتقادی و توانایی نه گفتن را باید در ساختار نظام آموزشی و حتی ساختار فرهنگی- اجتماعی ایران جستجو کرد، زیرا در نظام آموزشی فعلی، حداقل به صورت ضمنی، انتقاد کردن و نه گفتن کمتر به منزلهٔ مهارتهای اجتماعی مطلوب به شمار می‌آیند و به طور کلی دانش‌آموزی مطلوب به حساب می آید که مطیع و منقاد باشد. این موضوع به نوعی در کتابهای درسی نیز مورد تأکید قرار گرفته است. بر همین اساس عموماً درس مطالعات اجتماعی پایه ششم بیشتر به آموزش دوست‌یابی و مهارتهای گروهی پرداخته و کمتر توجهی به مهارتهای جرأت ورزی، عضو نقاد در گروه بودن و مهارت نه گفتن داشته است. بدون تردید نباید این موضوع را نادیده گرفت که برای یک جامعه زنده و سالم این مهارتها نیز اهمیتی کمتر از مهارتهای گروهی ندارند. همچنین پراکندگی مهارتهای اجتماعی نیز در این کتاب یکسان نیست و بیشتر بر مهارتهای ارتباطی، مهارتهای پرورش حس همکاری و شناسایی ارزشهای جامعه تأکید شده است؛ لذا توجه به سایر مهارتهای اجتماعی نیز ضروری به نظر می رسد. از سویی هم، کتاب درسی حاضر نسبت به مهارتهای بازخوردی و ارتباطی که بیشتر در گروههای دو نفری و فرآیند ادامه ارتباط مؤثرند، کمترین توجه را در مقایسه با مهارتهای اجتماعی دیگر نشان داده است. همچنین، در حالی که اغلب کتابها به کنشهای میان- گروهی(چند نفری) پرداخته‌اند، تعاملات فرد با فرد کمتر مورد توجه قرار گرفته است و این مورد می‌تواند یکی از نقصانهای کتاب مطالعات اجتماعی ششم ابتدایی به حساب آید. با توجه به نتایج این پژوهش پیشنهادهای زیر ارائه می‌شود:

۱. تمرینات پایان هر بخش، به شکل بازی گروهی ارائه گردند.
۲. تصاویر کتاب متناسب با تغییرات اجتماعی، تغییر یابند.
۳. تا آنجا که ممکن است دروس کتاب به صورت داستانی بیان شوند.
۴. تدوین محتوای دروس به گونه‌ای صورت پذیرد که به کودکان در تشخیص هنجارهای اجتماعی کمک نماید.

[Downloaded from qjoe.ir on 2026-09-12]
[DOR: 20.1001.1.10174133.1395.32.2.6.4]

منابع

اسدی، جوانشیر؛ رضایی، رقیه؛ ترابی، سید اسماعیل. (۱۳۸۸). بررسی و مقایسه جرأت ورزی، اضطراب، افسردگی و فشار روانی در افراد نابینا و بینا. *فصلنامه تعلیم و تربیت استثنایی*، ۱۲ (۹۳ و ۹۴)، ۳-۱۳.

اسلامی، فرزانه؛ یارعلی، جواد؛ شواخی، علیرضا؛ عریضی، فروغ السادات. (۱۳۸۷). بررسی مهارتهای ارتباطی و اجتماعی در کتاب های درسی تعلیمات اجتماعی دوره راهنمایی تحصیلی. *فصلنامه تعلیم و تربیت*، ۲۴ (۱)، ۱۹۱-۲۲۱.

اولمن، فرد. (۱۳۹۲). *دوست بازیافته*، (ترجمه مهدی سحابی). تهران: نشر ماهی.

تقی‌پور، آذین؛ دژبان، ریحانه؛ خادم دزفولی، زهرا؛ نعامی، عبدالرضا. (۱۳۹۰). بررسی رابطه بین مهارتهای ارتباطی و سبکهای حل تعارض مدیران با توانمندی کارکنان. *فصلنامه پژوهشهای روانشناسی اجتماعی*، ۱ (۲)، ۱۷- ۴۳.

حسینی نسب، داوود؛ دهقانی، مرضیه. (۱۳۸۷). تحلیل محتوای کتابهای تعلیمات دوره راهنمایی بر اساس مهارتهای اجتماعی و بررسی دیدگاه های این دوره درباره محتوای کتاب های فوق الذکر، *فصلنامه تعلیم و تربیت*، ۲۴ (۲)، ۷۹- ۹۸.

دفتر تالیف و برنامه‌ریزی کتاب های درسی. (۱۳۷۷). *چهارچوب‌های برنامه‌ریزی درسی*. تهران: انتشارات ایران.

دهقانی، مرضیه. (۱۳۸۸). تحلیل محتوای کتاب های تعلیمات اجتماعی دوره ابتدایی بر اساس مهارتهای اجتماعی با توجه به دیدگاه آموزگاران. *فصلنامه نوآوری‌های آموزشی*، ۸ (۳۱)، ۱۲۱-۱۴۸.

دهقانی، مرضیه؛ امین خندقی، مقصود. (۱۳۹۰). تحلیلی بر وضعیت موجود طراحی برنامه درسی تربیت اجتماعی دوره راهنمایی بر مبنای تحلیل محتوای کتاب‌های درسی و اسناد مرتبط برنامه درسی. *پژوهش های برنامه درسی*، ۱ (۲)، ۱۳۱- ۱۷۶.

رضائیان، علی. (۱۳۸۹). *مبانی مدیریت رفتار سازمانی*، چاپ دهم. تهران: انتشارات سمت.

سند تحول بنیادین نظام تعلیم و تربیت رسمی عمومی جمهوری اسلامی ایران. (۱۳۹۰). تهران: شورایعالی عالی آموزش و پرورش.

فاتحی زاده، مریم؛ فتحی، فاطمه. (۱۳۸۰). *بررسی عملکرد مدرسه در ایجاد و پرورش مهارت های اجتماعی دانش آموزان دختر دوره متوسطه شهر اصفهان*. طرح تحقیقاتی آموزش و پرورش استان اصفهان.

فتحی، فاطمه. (۱۳۷۸). *بررسی تاثیر دو روش گروهی مهارت های اجتماعی و شناخت درمانی بک بر افزایش عزت نفس دانش آموزان دختر مقطع متوسطه*. پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه علامه طباطبایی، دانشکده علوم تربیتی.

فخیمی، غلامحسین. (۱۳۹۲). *ردپای دوست*. تهران: انتشارات سنا.

فرهنگی، علی‌اکبر. (۱۳۹۲). *ارتباطات انسانی*. تهران: نشر رسا.

قاسمی، اسماعیل؛ مجیدی پرست، سجاد. (۱۳۹۳). تحلیل محتوای مقولات مهارت های اجتماعی در کتاب درسی تعلیمات اجتماعی سال اول راهنمایی. *پژوهش در برنامه ریزی درسی*، ۱۱ (۱۶)، ۸۳-۷۴.

کارتلج، جی.؛ میلبرن، جی. اف. (۱۹۸۵). *آموزش مهارت های اجتماعی به کودکان*، (ترجمه محمدحسین نظری نژاد). (۱۳۸۶). چاپ پنجم، مشهد: انتشارات آستان قدس رضوی.

کروبی، مهدی. (۱۳۸۸). بررسی نقش ارتباطات انسانی در توسعه صنعت جهانگردی. *فصلنامه علوم مدیریت ایران*، ۴ (۱۳)، ۱۰۱- ۱۳۰.

[Downloaded from qjoe.ir on 2026-09-12]

[DOR: 20.1001.1.10174133.1395.32.2.6.4]

گوازی، آرش. (۱۳۸۷). مطالعه تطبیقی- تحلیلی شیوه انتخاب و سازماندهی محتوای برنامه درسی مطالعات اجتماعی و آموزش شهروندی در مقطع آموزش ابتدایی ایران با سوئد، تربیت شهروند آینده. *فصلنامه نوآوری‌های آموزشی*، ۷ (۲۵)، ۴۸-۱۱.

محمودی، محمدتقی. (۱۳۹۰). تحلیل محتوای کتاب های درسی تعلیمات اجتماعی دوره راهنمایی تحصیلی از منظر نوع رویکرد آموزش شهروندی. *فصلنامه پژوهش در برنامه‌ریزی درسی*، ۸ (۱و۲)، ۹۶-۱۰۸.

نصر اصفهانی، احمد رضا؛ فاتحی زاده، مریم؛ فتحی، فاطمه. (۱۳۸۳). جایگاه مهارت های اجتماعی مورد نیاز دانش‌آموزان در کتاب های درسی عمومی دوره متوسطه. *دانشور رفتار*، ۱۱ (۹)، ۴۹- ۶۴.

هرمزی‌نژاد، معصومه؛ شهنی ییلاق، منیژه؛ نجاریان، بهمن. (۱۳۷۹). رابطه ساده و چندگانه متغیرهای عزت نفس، اضطراب اجتماعی و کمال‌گرایی با ابراز وجود دانشجویان دانشگاه شهید چمران اهواز. *مجله علوم تربیتی و روانشناسی دانشگاه شهید چمران اهواز*، ۷ (۳و ۴)، ۲۹- ۵۰.

Allen, N.J., & Hecht, N.D. (2004). The romance of teams: Toward an understanding of its psychological underpinnings and implications. *Journal of Occupational & Organizational Psychology, 77*(4), 439-461.

Animasahun, R. A., & Oladeni, O. O. (2012). Effects of assertiveness training and marital communication skills in enhancing marital satisfaction among Baptist couples in Lagos State, Nigeria. *Global Journal of Human Social Science, 12*(14), 26-38.

Baumeister, A. A. (2000). Mental retardation: Causes and effects. In M. Hersen & R.T. Ammerman (Eds.), *Advanced abnormal children psychology* (2nd ed.)(pp. 327-355). Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum.

Caballo, V.E., Salazar, I. C., Irurtia, M.J., Olivares, P., & Olivares, J. (2014). The relationship between social skills and social anxiety and personality styles/disorders. *Journal of Behavioral Psychology, 22*(3), 401- 422.

Chant, S., Jenkinson, T., Randle, J., & Russell, G. (2002). Communication skills: Some problems in nursing education and practice. *Journal of Clinical Nursing, 11*(1), 12-21.

Creswell, J. W., & Plano Clark, V. L. (2011). *Designing and conducting mixed methods research* (2nd ed.). London: Sage Publications, Inc.

Ellis, B. M. (2013). *The relation between language and social skills in children with Down syndrome: Examination of pressure equalization tube placement during the critical developmental period.* Honors thesis, University of Southern Mississippi.

Evans, I.M. (1991). Testing and diagnosis: A review and evaluation. In L. H. Meyer, C. A. Peck & L. Brown (Eds.), *Critical issues in the lives of people with severe disabilities* (pp. 25-44). Baltimore, MD: Paul H. Brookes.

Gresham, F. M., Van, M. B., & Cook, C. R. (2006). Social skills training for teaching replacement behaviors: Remediating acquisition deficits in at-risk students. *Behavioral Disorders, 31*, 363-377.

Hayes, N. (1997). *Successful team management.* London: Thomson Business Press.

[Downloaded from qjoe.ir on 2026-09-12]

[DOR: 20.1001.1.10174133.1395.32.2.6.4]

Lee, J. Y., & Ciftci, A. (2014). Asian international students' socio-cultural adaptation: Influence of multicultural personality, assertiveness, academic self-efficacy, and social support. *International Journal of Intercultural Relations, 38,* 97-105.

Lincoln, Y.S. & Guba, E.G. (1985). *Naturalistic inquiry*. CA: Sage.

Locke, J., Kasari C., & J. Wood, J. (2014). Assessing social skills in early elementary-aged children with autism spectrum disorders: The Social Skills Q-Sort. *Journal of Psychoeducational Assessment, 31*,123- 143.

Lopes, P. N., Mestre, J. S., Guil, R., Kremenitzer, J. P., & Salovey, P. (2012). The role of knowledge and skills for managing emotions in adaptation to school social behavior and misconduct in the classroom. *American Educational Research Journal, 49*(4), 710- 742.

Luckasson, A. (2002). *Evolution of the definition of mental retardation* (3rd ed.). New York: Harper Collins.

Mangrulkar, L., Whitman, C. V., & Posner, M. (2001). *Life skills approach to child and adolescent healthy human development*. Washington DC: Pan American Health organization.

Marquez, B., Marquez, J., Vincent, C., Pennefather, J., Sprague, J., Smolkowski, K., & Yeaton, P. (2014). The iterative development and initial evaluation of we have skills, an innovative approach to teaching social skills to elementary students. *Journal of Education and Treatment of Children, 37*(1), 137- 161. DOI: 10.1353/etc.2014.0000

Matson, J. L., Hess, J. A., & Mahan, S. (2013). Moderating effects of challenging behaviors and communication deficits on social skills in children diagnosed with an autism spectrum disorder. *Research in Autism Spectrum Disorders, 7*(1), 23- 28.

Matson, J. L., Horovitz, M., Mahan, S., & Fodstad, J. (2013). Reliability of the Matson Evaluation of Social Skills with Youngsters (MESSY) for children with autism spectrum disorders. *Research in Autism Spectrum Disorders, 7*(2), 405- 410.

Mclntyre, R. M., & Salas, E. (1995). Measuring and managing for team performance: Lessons from complex environments. In R. A. Guzzo & E. Salas (Eds.), *Teams effectiveness and decision making in organizations* (pp. 58-62). San Francisco: Jossy-Bass.

McKinnon, J. S. (2013).The pedagogy of adaptation: Using specialized disciplinary knowledge to develop creative skills. *Journal of Perspective in Applied Academic Practice, 1*(2), 54-60.

Morgeson, F. P., Reider, M. H., & Campion, M. A. (2005). Selecting individuals in team settings: The importance of social skills, personality characteristics, and teamwork knowledge. *Personnel Psychology Journal, 58*(3), 583- 611.

Mullins, L. (2002). *Management and organizational behavior* (6th ed.). London: Prentice-Hall.

Rao, P. A., Beidel, D. C., & Murray, M. J. (2008). Social skills interventions for children with Asperger's Syndrome or high-functioning autism: A review and recommendations. *Journal of Autism and Developmental Disorders*, 38, 353-361.

Sansosti, F. J. (2010). Teaching social skills to children with autism spectrum disorders using tiers of support: A guide for school-based professionals. *Psychology in the Schools, 47*(3), 257-281.

[Downloaded from qjoe.ir on 2026-09-12]

[DOR: 20.1001.1.10174133.1395.32.2.6.4]

Selman, R. L., & Schultz, L. H. (1990). *Making a friend in youth: Developmental theory and pair therapy.* Chicago, IL: University of Chicago Press.

Stout, R. J., Cannon-Bowers, J. A., & Salas, E. (1996). The role of shared mental models in developing team situational awareness: Implications for training. *Training Research Journal, 2*, 85-116.

West, M. A. (2011). *Effective teamwork: Practical lessons from organizational research* (3rd ed.). London: John Wiley & Sons Ltd.

White, S. W., Keonig, K., & Scahill, L. (2007). Social skills development in children with autism spectrum disorders: A review of the intervention research. *Journal of Autism and Developmental Disorders, 37*(10), 1858-1868.

Wright, N. S., & Bennett, H. (2008). Harmony and participation in Arab and Western teams. *Education, Business and Society: Contemporary Middle Eastern Issues*, 1(4), 230-241.

[Downloaded from qjoe.ir on 2026-09-12]

[DOR: 20.1001.1.10174133.1395.32.2.6.4]